

**Ι. Μ. Πειραιώς : Ο θεσμός των διακονισσών στην
Ορθόδοξη Παράδοση και στους κόλπους της
Παναιρέσεως του Οικουμενισμού.
Ανακοινώσεις Μητροπολίτου Πειραιώς.**

**ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ.
ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΙΡΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΘΡΗΣΚΕΙΩΝ.
Εν Πειραιεί τη 19η Μαρτίου 2020.**

**Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΑΚΟΝΙΣΣΩΝ ΣΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΣΤΟΥΣ
ΚΟΛΠΟΥΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΙΡΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΣΜΟΥ.**

Η κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνας και μέχρι σήμερα γενομένη προσέγγιση της Ορθοδοξίας με τον προτεσταντικό κόσμο μέσα στα πλαίσια της Οικουμενικής Κινήσεως και του Π.Σ.Ε. και ο μεταξύ των δύο πλευρών, (Ορθοδοξίας και Προτεσταντισμού), αρξάμενος και συνεχιζόμενος Διαχριστιανικός Διάλογος είχε σαν αναπόφευκτο αποτέλεσμα, να αναδυθεί και να τεθεί ως αντικείμενο διαλόγου και το θέμα της Ιερωσύνης των γυναικών σε συνάφεια με το θεσμό των διακονισσών στην αρχαία Εκκλησία. Η καθιέρωση από ορισμένες προτεσταντικές κοινότητες, όπως αυτής των Αγγλικανών, της χειροτονίας των γυναικών σ' όλους τους βαθμούς της Ιερωσύνης, μέχρι και του επισκόπου, οφείλεται στην επικράτηση καινοφανών θεολογικών αντιλήψεων στους κόλπους

του Προτεσταντισμού σχετικά με το θέμα αυτό, που είναι σαφώς ξένες προς το περιεχόμενο της αντιστοίχου διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας. Έχουν δε την αφετηρία τους, κατά κύριον λόγον, στην απόρριψη υπό των Προτεσταντών σύνολης της Εκκλησιαστικής και Πατερικής μας Παραδόσεως. Σύμφωνα με τον **καθηγητή κ. Βλάσιο Φειδά**, η διαφορετική κατανόηση του μυστηρίου της Ιερωσύνης στον προτεσταντικό χώρο απορρέει **«εκ της σαφούς ετερότητας των εκκλησιολογικών προϋποθέσεων, διότι η υπό του Προτεσταντισμού αποδυνάμωσις της χριστοκεντρικής οντολογίας της Εκκλησίας συνεδυσάσθη προς την απόρριψιν της ούτως ειπείν χριστοκεντρικής οντολογίας της Ιερωσύνης»**.¹

Μετά την **«Σύνοδο» της Κρήτης**, στις συνοδικές αποφάσεις της οποίας, ως γνωστόν, το έργο και η **«θεολογική»** παραγωγή του Π.Σ.Ε. καταφάσκεται και επαινείται, (αντί απορρίψεως), αναζωπυρώθηκε και πάλι το εν λόγω θέμα από γνωστούς κύκλους, στην προσπάθειά τους να φέρουν σε ακόμη μεγαλύτερη προσέγγιση την Ορθοδοξία με τον Προτεσταντισμό. Πριν λίγο καιρό και συγκεκριμένα από τις **31 Ιανουαρίου έως 2 Φεβρουαρίου** ε.ε. πραγματοποιήθηκε, στη Θεσσαλονίκη, ένα Διεθνές Συμπόσιο με τίτλο: **«Διακόνισσες: Παρελθόν – Παρόν – Μέλλον»**. Συγκλήθηκε και πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία, (όχι τυχαία κατά τη γνώμη μας), από το **«Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών “Μητροπολίτης Παντελεήμων Παπαγεωργίου”**» (CEMES) και σε συνεργασία με το, (επίσης όχι τυχαία), **«Διορθόδοξο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα “Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία”**, και άλλων συνδιοργανωτών. Σύμφωνα με σχετική ανοικτή επιστολή της διοργανωτικής επιτροπής προς τις Τοπικές Ορθόδοξες Εκκλησίες: **«Το συμπόσιο εξέτασε από επιστημονική και εκκλησιαστική προοπτική τον θεσμό των διακονισσών της Εκκλησίας, τόσο κατά τους πρώτους όσο και κατά τους επόμενους αιώνες, καθώς και τις σύγχρονες αντιδράσεις και επιφυλάξεις των Ορθοδόξων Εκκλησιών και άλλων χριστιανικών παραδόσεων»**. Μάλιστα ως προοίμιο στην επιστολή τέθηκε το εξής χαρακτηριστικό συμπέρασμα του συμποσίου: **«Δεν υπάρχει βιβλικός ή θεολογικός, κανονικός, ή λειτουργικός, πατερικός, ή ποιμαντικός λόγος που να δικαιολογεί την καθυστέρηση, ή την παρεμπόδιση της πλήρους αποκατάστασης του παραδοσιακού θεσμού των διακονισσών από την σύγχρονη Εκκλησία»**. Σε άλλη παράγραφο της επιστολής τονίζεται ότι: **«Το συμπόσιο επικεντρώθηκε κατά κύριο λόγο στη διακονική φύση της**

χριστιανικής μαρτυρίας και της Ιερωσύνης, η οποία παραθεωρήθηκε από αιώνες πατριαρχικής νοοτροπίας και θεσμικού κληρικαλισμού. Και κατέληξε στο συμπέρασμα, ότι «η Εκκλησία είναι ένα μυστήριο Ευχαριστίας και όχι μια πυραμίδα εξουσίας». Ακολουθούν στην επιστολή οι λόγοι, οι οποίοι καθιστούν την αναβίωση του θεσμού των διακονισσών ως «επείγουσα ανάγκη». Το συμπόσιο επικαλείται ακόμη τις αποφάσεις «της Διορθόδοξης Συνδιάσκεψης της Ρόδου, που καλούσαν την Εκκλησία να αντιμετωπίσει τις πρωτοφανείς προκλήσεις των καιρών».

Μελετώντας με προσοχή την επιστολή, αλλά και τις εισηγήσεις στο εν λόγω Συμπόσιο, δεν μπορέσαμε να καταλάβουμε, ποιες είναι τελικά «οι πρωτοφανείς προκλήσεις των καιρών», οι οποίες επιτάσσουν, να πάρει η Εκκλησία μια τόσο σοβαρή απόφαση και να θέσει σε δοκιμασία την ενότητα του χριστιανικού πληρώματος, δεδομένου ότι, όπως επισημάνθηκε και στο Συμπόσιο, αφ' ενός μεν υπάρχουν έντονες αντιδράσεις και επιφυλάξεις για το ακανθώδες αυτό ζήτημα και αφ' ετέρου η παγκόσμια Ορθοδοξία στην παρούσα χρονική συγκυρία «μετράει τις πληγές της», από το ήδη υφιστάμενο πανορθόδοξων διαστάσεων σχίσμα, με αφορμή το ουκρανικό Αυτοκέφαλο.

Είναι γεγονός ότι στην αρχαία Εκκλησία υπήρχε όντως και λειτουργούσε ο θεσμός των διακονισσών. Ο 48ος Ιερός Κανών της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου ορίζει ότι η σύζυγος του επισκόπου «ει και αξία φανείη, προς το της διακονίας αναβιβαζέσθω αξίωμα». Ο 15ος Ιερός Κανών της Δ' Οικουμενικής Συνόδου επίσης ορίζει «διάκονον μη χειροτονείσθαι γυναίκα προ ετών τεσσαράκοντα και ταύτην μετά ακριβούς δοκιμασίας». Οι «Αποστολικές Διαταγές» αφ' ενός μνημονεύουν τον θεσμό των διακονισσών και αφ' ετέρου τον συνδέουν με την άσκηση του όλου πνευματικού έργου της Εκκλησίας: «...και γαρ εις πολλάς χρείας γυναικός χρήζομεν διακόνου. Και πρώτον μεν εν τω φωτίζεσθαι γυναίκας, ο διάκονος χρίσει μεν μόνον το μέτωπον αυτών τω αγίω ελαίω και μετά τούτον δε η διάκονος αλείψει αυτάς. Ου γαρ ανάγκη τας γυναίκας υπό ανδρών κατοπτεύεσθαι».² Ο Άγιος Επιφάνιος Κύπρου, συνοψίζοντας την περί του θεσμού των διακονισσών εκκλησιαστική συνείδηση, παρατηρεί ότι ο θεσμός ήταν αναγκαίος ένεκα της «σεμνότητος του γυναικείου γένους, ή δι' ώραν λουτρού, ή επισκέψεως πάθους, ή πόνου και ότε γυμνωθείη σώμα γυναίου, ίνα μη υπό ανδρών ιερουργούντων θεαθείη».³ Ο Θεόδωρος Βαλσαμών μας πληροφορεί ότι αι προς χειροτονίαν διακόνισσες εξελέγοντο από τις τάξεις των

μοναζουσών, ήταν εκλεκτές μοναχές, ή μεγαλόσχημες, ή και ηγουμένες γυναικείων μοναστηριών.⁴ Κλασικό παράδειγμα η αγία Ολυμπιάδα η διακόνισσα, η οποία αναδείχθηκε ηγουμένη σε γυναικείο μοναστήρι, που ίδρυσε πλησίον του Ιερού Ναού της αγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως. Οι «**Αποστολικές διαταγές**» μας διασώζουν ακόμη σειρά τυπικών χειροτονίας των διαφόρων τάξεων του κλήρου, μεταξύ δε αυτών συμπεριλαμβάνουν και «**τυπικόν χειροτονίας διακονισσών**», το οποίο διέφερε σε ελάχιστα σημεία προς το «**τυπικό χειροτονίας διακόνου**». Η προς χειροτονίαν διακόνισσα ισταμένη προ των αγίων θυρών στο σολέα, «**μαφορίω**» κεκαλυμμένη, προσήγετο στην αγία Τράπεζα, όπου ο επίσκοπος χειροτονούσε αυτήν δι' επιθέσεως των χειρών, απαγγέλοντας δύο ευχές. Ωστόσο ενώ ο χειροτονούμενος διάκονος στηρίζει το μέτωπό του στην αγία Τράπεζα και κλίνει το δεξιό γόνυ, η διακόνισσα δεν έκλινε γόνυ, αλλά παρέμενε όρθια. Περιβαλλόταν, όπως και ο διάκονος από διακονικό ωράριο, φέρουσα όμως αυτό «**υποκάτωθεν του μαφορίου**».

Ωστόσο ενώ αφ' ενός υπάρχουν πάμπολλες μαρτυρίες για τη λειτουργία του θεσμού των διακονισσών στην αρχαία Εκκλησία, δεν υπάρχει καμία απολύτως μαρτυρία βιβλική, ή πατερική, ή γενικότερα από την εκκλησιαστική Παράδοση και δεν υφίσταται κανένα απολύτως «**τυπικό**» περί χειροτονίας γυναικός στον βαθμό του Πρεσβυτέρου, ή του Επισκόπου. Αυτό σημαίνει ότι το μοναδικό είδος και ο μοναδικός βαθμός χειροτονίας στο γυναικείο φύλο ήταν η χειροτονία στον πρώτο βαθμό της Ιερωσύνης, δηλαδή αυτής των διακονισσών, σε οξεία αντιδιαστολή, βέβαια, με την καθιέρωση της χειροτονίας των γυναικών και στους δύο επόμενους βαθμούς της «Ιερωσύνης» στον προτεσταντικό κόσμο, με την μορφή που έχει.

Ως προς τον ρόλο και την αποστολή των διακονισσών πληροφορούμαστε, ότι οι διακόνισσες αποτελούσαν το συνδετικό κρίκο μεταξύ των κληρικών και των χριστιανών γυναικών. Μετέφεραν τις παραγγελίες του Επισκόπου προς τις χριστιανές γυναίκες, προς τις οποίες δεν ήταν δυνατόν να σταλεί διάκονος για λόγους ευπρεπείας, ή προς αποφυγήν του σκανδαλισμού των εθνικών. Ήδη έγινε λόγος προηγουμένως για τον ρόλο τους στην τελεσιουργία του βαπτίσματος. Άλλοι τομείς δράσεως και διακονίας ήταν η μεταφορά και μετάδοσις κατ' οίκον της Θείας Κοινωνίας σε ασθενείς γυναίκες, το «**σαβάνωμα**» των κεκοιμημένων χριστιανών γυναικών, η προσφορά τους στα έργα της αγάπης της φιλανθρωπίας και της ιεραποστολής, στην κατήχηση των εθνικών γυναικών

και γενικότερα στο διδακτικό και κατηχητικό έργο της Εκκλησίας, πάντοτε σε συνεργασία μετά του Επισκόπου. Υπάρχουν πάμπολλα παραδείγματα γυναικών που προσέφεραν ανεκτίμητες υπηρεσίες στους παρά πάνω τομείς δράσεως της Εκκλησίας, αναφερόμενες τόσο στην Καινή Διαθήκη, όσο και στην Εκκλησιαστική μας παράδοση, όπως οι **άγιες Μυροφόρες, η Πρίσκιλλα, η Ταβιθά, η Φοίβη, η Λυδία, η Τρυφώσα, η Τρύφαινα, οι πολλές συνεργάτιδες γυναίκες που είχε ο Μ. Βασίλειος στην περίφημη «Βασιλειάδα»** κ.α. Ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου και την καθιέρωση του νηπιοβαπτισμού, ο θεσμός των διακονισσών ατόνησε σταδιακά, μέχρις ότου εξέλιπε τελείως.

Πάνω στο καυτό ερώτημα, γιατί η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν καθιέρωσε την Ιερωσύνη των γυναικών και στους επόμενους δύο βαθμούς της Ιερωσύνης, θα μπορούσαμε να δώσουμε συνοπτικά τις εξής απαντήσεις: Η **«μυστηριακή»**, ή **«ειδική»** Ιερωσύνη είναι ένα από τα πολλά χάρισμα-τα του αγίου Πνεύματος στη ζωή της Εκκλησίας. Το ειδικό αυτό χάρισμα εδόθη από αυτόν τον ίδιο τον Κύριο στους Αποστόλους και διά μέσου αυτών στους διαδόχους των, διά του μυστηρίου της χειροτονίας των, διά του οποίου αναδεικνύονται εις **«υπηρέτας Χριστού και οικονόμους μυστηρίων Θεού»**, (Α΄ Κορ.4,1). Ήδη από τα αποστολικά χρόνια η εκκλησιαστική συνείδηση απέκλεισε την συμμετοχή των γυναικών σ' αυτήν επί τη βάση:

A) του υποδείγματος του Κυρίου μας, ο οποίος δεν επέλεξε καμία γυναίκα ως μία των Αποστόλων του, ούτε επίσης κατά την ώρα του Μυστικού Δείπνου, κατά την οποία παρέδωσε το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, προσκάλεσε κάποια γυναίκα. Κατ' επέκταση η εντολή Του: **«τούτο ποιείτε εις την εμην ανάμνησιν»** (Λουκ.22,19), εδόθη μόνο στους Αποστόλους και σε καμία γυναίκα, ούτε ακόμη και στην Πανάχραντη Μητέρα του,

B) του παραδείγματος της Θεοτόκου, η οποία δεν άσκησε ιερατικό λειτουργήμα στην Εκκλησία, αν και αξιώθηκε να γίνει Μητέρα του Σαρκωθέντος Υιού και Λόγου του Θεού,

Γ) της Αποστολικής και Πατερικής Παραδόσεως και πράξεως κατά την οποίαν οι Απόστολοι, στοιχούντες πάνω στο παράδειγμα του Κυρίου, ουδέποτε χειροτόνησαν γυναίκες, στην «ειδική» αυτή Ιερωσύνη της Εκκλησίας. Οι **«Αποστολικές Διαταγές»** μας πληροφορούν εν προκειμένω ότι **«Ουκ επιτρέπομεν ουν γυναίκας διδάσκειν εν Εκκλησία...Ει δε εν ταις προλαβούσι διδάσκειν αυτάς ουκ επιτρέπομεν, πως ιερατεύσαι**

ταύτας παρά φύσιν τις συγχωρήσει; Τούτο γαρ της των Ελλήνων αθεότητος αγνόημα θηλείαις θεαίς ιερείας χειροτονείν, αλλ' ου της του Χριστού διατάξεως». ⁵ Επίσης ο άγιος Επιφάνιος Κύπρου (310-403), μας πληροφορεί «ότι το μέν διακονισσών τάγμα εστίν εις την Εκκλησίαν, αλλ' ουχί εις το ιερατεύειν». ⁶

Δ) της Παυλείου διδασκαλίας περί της θέσεως των γυναικών στην Εκκλησία, (βλ. Α' Κορ.14,34 και Α' Τιμ.2,12 κ.α.) και της σχέσεως ανδρός και γυναικός στη νέα εν Χριστώ πραγματικότητα, (βλ. Α' Τιμ. 4,14. 3,5. 5,17-22. 6,12-14. Β' Τιμ.1,6. Τιτ.1,6-9 και στις Πράξεις 20,7).

Ε) του κριτηρίου της αναλογίας κατά το οποίο, αν ήταν επιτρεπτή η άσκηση ιερατικού λειτουργήματος στις γυναίκες, τότε θα έπρεπε να έχει ασκήσει αυτό το λειτούργημα πρωτίστως η Θεοτόκος.

Είναι φανερό ότι ο θεσμός των διακονισσών, μαρτυρούμενος από Ιερούς Κανόνες δύο Οικουμενικών Συνόδων, (Δ' και Πενθέκτης), και μη καταργηθείς από μεταγενέστερη Οικουμενική Σύνοδο, ουδόλως δύναται να προσκόψει σε κανονικές δυσχέρειες. Επομένως η αναβίωση του θεσμού αυτού δεν έχει τίποτε το κωλύον από πλευράς Ιερών Κανόνων. Γι' αυτό και δεν είμαστε κατ' αρχήν αντίθετοι, να αναβαθμιστεί η διακονική θέση των γυναικών στην Εκκλησία, ακόμη και με την αναβίωση του θεσμού των διακονισσών, ιδιαίτερα στις εκκλησιαστικές περιφέρειες, όπου ασκείται εξωτερική ιεραποστολή, όπως στην Αφρική και στην Άπω Ανατολή.

Το Διορθόδοξο Θεολογικό Συνέδριο, που πραγματοποιήθηκε στη Ρόδο, το 1988 και είχε ως θέμα «Η θέσις της γυναικός εν τη Όρθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών», πιστεύουμε ότι έδωσε κάποιες ορθές απαντήσεις στο περίπλοκο αυτό ζήτημα. Στο τελικό ανακοινωθέν του Συνεδρίου τονίστηκε ότι «Αν ή Μυστηριακή Ιερωσύνη δόθηκε από το Χριστό στους Αποστόλους και από αυτούς στους διαδόχους τους και υπάρχει σήμερα στην Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως και στις άλλες Εκκλησίες Ανατολής και Δύσεως, στο γνωστό ιερατείο πού περιορίζεται μόνο στους άνδρες και πού σ' αυτό δεν γίνονται δεκτές γυναίκες, τούτο δεν σημαίνει ότι με τον τρόπο αυτό εισάγεται μείωση ή υποβάθμιση της γυναίκας. Αντίθετα αναγνωρίσθηκε από το Συνέδριο ότι ή ορθόδοξη γυναίκα μπορεί να ζήσει απόλυτα την Εκκλησιαστική ζωή και να ασκήσει την πρέπουσα εκκλησιαστική διακονία μέσα και έξω του ναού υπό διάφορα σχήματα, πάντοτε εκκλησιαστικά και αν ακόμη δεν είναι Ιερατικά. Υπό τον βαθμό και την Ιδιότητα της διακον

ί σ σ η ς, τού πανάρχαιου αυτού θεσμού στην 'Ορθόδοξη Εκκλησία, άλλα και υπό άλλες συγκεκριμένες ιδιότητες, ή ορθόδοξη γυναίκα καλείται σήμερα να συμπαρασταθεί στο έργο της Εκκλησίας σε χώρους όπως είναι ή ποιμαντική, ή λειτουργική, ή κατηχητική, ή διδακτική, ή ιεραποστολική, ή κοινωνική αποστολή της, παράλληλα βέβαια προς την παρουσία και την ανάλογη προσφορά της μέσα στις ιερές στέγες τού γυναικείου Μοναχισμού. Το Συνέδριο ανεγνώρισε κατ' αυτό τον τρόπο την ισότητα των δύο φύλων, τη σημασία του γυναικείου παράγοντος για τη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και εξήρε την κάθε είδους δυνατή προσφορά και διακονία της για το σύνολο του πληρώματος της Εκκλησίας».

Κλείνοντας, εκφράζουμε τον φόβο μας ότι η όψιμη αυτή στροφή προς την «**αναβάθμιση**» της γυναίκας στην Εκκλησία, με την αναβίωση του θεσμού των διακονισσών, που καλλιεργείται έχει ως απώτερο στόχο την προώθηση και καθιέρωση της γυναικείας Ιερωσύνης και στους δύο επόμενους βαθμούς, του Πρεσβυτέρου και του Επισκόπου, μέσα στο χώρο της Ορθοδοξίας, όπως ακριβώς συμβαίνει σήμερα στον Προτεσταντισμό. Φοβούμαστε ακόμη ότι η ανακίνηση του ζητήματος αυτού προέρχεται και από κοσμικά κίνητρα και συγκεκριμένα από το κυρίαρχο σήμερα φεμινιστικό κίνημα, το οποίο απαιτεί ρόλους στη γυναίκα, υπερβαίνοντας ακόμα και την φύση της. Ας υπενθυμίσουμε πως ο σύγχρονος φεμινισμός απαιτεί ακόμη και την «**αλλαγή φύλου**» του Θεού, τακτική την οποία εφαρμόζουν πολλές προτεσταντικές κοινότητες! Τέλος πιστεύουμε ότι το θέμα της αναβιώσεως του θεσμού των διακονισσών δεν αποτελεί στην παρούσα χρονική συγκυρία πρώτη προτεραιότητα και πρώτη αναγκαιότητα στη ζωή της Εκκλησίας. Η πρώτη προτεραιότητα και αναγκαιότητα σήμερα, κατά την ταπεινή μας γνώμη, είναι η Συνοδική αντιμετώπιση και εξουδετέρωση της παναιρέσεως του Οικουμενισμού και στη συνέχεια η θεραπεία του γνωστού υφισταμένου σχίσματος με αφορμή το ουκρανικό Αυτοκέφαλο. Ας αγωνιστούμε πρώτα να κλείσουμε τις πληγές της Αιρέσεως και του Σχίσματος και στη συνέχεια ας αναβιώσει και ο θεσμός των διακονισσών, όπου απαιτείται.

Εκ του Γραφείου επί των Αιρέσεων και των Παραθρησκειών.

Παραπομπές.

1. Βλ. «Το ανεπίτρεπτον της Ιερωσύνης των γυναικών κατά τους Ιερούς Κανόνας,», εν: «Η θέσις της Γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί της χειροτονίας των γυναικών», Συλλογικός τόμος Διορθοδόξου Θεολογικού Συνεδρίου, Ρόδος 1988, σελ. 246-247.
2. Αποστολικάί Διαταγαί ΙΙΙ,16,2.
3. Επιφανίου, Κατά αιρέσεων, 5,9 PG 42,744.
4. Ερμηνεία εις τον μη' Κανόνα της εν Τρούλλω Οικουμενικής Συνόδου, Migne, Ε.Π. 137,658.
5. Αποστολικάί Διαταγαί ΙΙΙ, 9,1-4.
6. Επιφανίου Κύπρου, Πανάριον, PG 42, 744D.

Πηγή : <https://impantokratoros.gr>